

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДЕТИНІЗАЦІЇ ВІДНОСИН У ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

FOREIGN EXPERIENCE OF DESHADOWING OF RELATIONS IN ENTERPRISE ACTIVITIES AND POSSIBILITIES OF ITS USING IN UKRAINE

Буглак Ю.М.,
здобувач

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

У статті досліджено досвід країн ЄС та інших розвинених країн світу у сфері детінізації відносин у підприємницькій діяльності. Обґрунтовано, що в Україні недостатньо використовуються можливості його запозичення та застосування. Запропоновані перспективні напрями використання позитивного зарубіжного досвіду.

Ключові слова: тіньова економіка, тінізація, детінізація, підприємницька діяльність, зарубіжний досвід, ЄС, МВФ, FATF, MONEYVAL, Егмонтська група.

В статье исследован опыт стран ЕС и других развитых стран мира в сфере детенизации отношений в предпринимательской деятельности. Обосновано недостаточное использование в Украине возможности его заимствования и применения. Предложены перспективные направления использования положительного зарубежного опыта.

Ключевые слова: теневая экономика, тенизация, детенизация, предпринимательская деятельность, зарубежный опыт, ЕС, МВФ, FATF, MONEYVAL, Эгмонтская группа.

The paper deals with the investigation of the EU and other developed countries experience in deshadowing relations in business. It was proved that in Ukraine underused possibilities of its borrowing and use. Perspective directions of using positive foreign experience were proposed.

Key words: shadow economy, shadowization, deshadowization, business activities, foreign experience, EU, IMF, FATF, MONEYVAL, the Egmont Group.

Актуальність теми. На сьогодні проблема тінізації економіки, яка виражається як у легальній, так і незаконній, злочинній діяльності, набуває все більш глобального характеру, будучи частиною повсякденних бізнес-відносин практично у всіх державах Європи та світу. Як правило, тінізація підприємницької діяльності обумовлена не лише небажанням сплачувати податки й прагненням приховати доходи, але й спробою ухилення від дотримання численних адміністративно-правових норм і вимог при здійсненні «офіційної» підприємницької діяльності, зокрема, щодо реєстраційно-дозвільних процедур, оплати праці, соціального забезпечення найманих працівників, охорони й безпеки їх праці, санітарно-побутових умов тощо. При чому переведення капіталів «у тінь» у багатьох країнах можна розглядати і як вимушений крок з позиції підприємців задля збереження бізнесу в умовах недосконалості механізмів адміністративно-правового регулювання, політичної та соціально-економічної нестабільності.

Зарубіжний досвід свідчить, що найбільш небезпечні види тіньових відносин у підприємницькій діяльності, зокрема економічні злочини, фінансування тероризму, мають місце в країнах, що знаходяться у кризовому стані, на етапі становлення ринкової економіки, розбудови правової демократичної держави. Нерозвиненість і слабкість державних інститутів у сфері адміністративно-правового регулювання підприємницької діяльності, неефектив-

ність державного управління в цілому призводить до розширення меж «неформальної» економіки, відсутності економічного зростання, виникнення загроз національної та транснаціональної безпеки. За таких умов великого значення набуває зарубіжний досвід розвинених країн Європи та світу, міжнародна співпраця, колективні заходи у боротьбі з тінізацією економіки, зважаючи на складність виявлення й оцінювання тіньового капіталу й тим більше створення передумов для його виводу «з тіні».

Стан наукового дослідження. Питання детінізації економіки на національному та міжнародному рівні досліджувалося багатьма вітчизняними та зарубіжними науковцями: О. М. Алимовим, О. І. Барановським, С. А. Буткевичем, З. С. Варналієм, В. В. Засанським, М. В. Колдовським, В. М. Кулагіним, В. А. Ліпканом, І. І. Мазур, В. І. Мунтіяном, С. В. Онищенко, С. П. Позняковим, В. М. Поповичем, Ф. Шнайдером та ін. Проте можливості використання зарубіжного досвіду детінізації відносин у підприємницькій діяльності в Україні висвітлені фрагментарно, що обумовлює необхідність їх комплексного дослідження.

Отже, **метою статті** є дослідження зарубіжного досвіду детінізації підприємницької діяльності та можливостей його використання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Слід зазначити, що в процесі інтеграції України в ЄС вирішення проблеми детінізації підприємницької діяльності

має велике значення. Відповідно до ст. 20 Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014, ратифікованої 16.09.2014, сторони співпрацюють з метою запобігання та боротьби з легалізацією (відмиванням) коштів та фінансуванням тероризму і з цією метою посилюють співробітництво, забезпечують імплементацію відповідних міжнародних стандартів. Крім того, ст. 22 Угоди регламентує питання співробітництва в боротьбі з кримінальною та незаконною організованою чи іншою діяльністю, а також з метою її попередження для вирішення проблем контрабанди товарів; економічних злочинів, зокрема злочинів у сфері оподаткування та ін. Зазначене вище обумовлює розвиток двостороннього, регіонального та міжнародного співробітництва стосовно: - обміну найкращими практиками, в тому числі, щодо методик розслідування та криміналістичних досліджень, - обміну інформацією відповідно до існуючих правил; - посилення потенціалу (навчання, обмін персоналом тощо) [1].

Виходячи з вищесказаного, варто звернути увагу на досвід впливових у досліджуваній сфері європейських та міжнародних органів і організацій. Зокрема, провідну роль у процесі детінізації національних економік виконує Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (Financial Action Task Force – FATF), яка була заснована «сімкою» провідних індустріальних держав: США, Японією, Німеччиною, Великобританією, Францією, Італією, Канадою, Європейською комісією і вісьмома іншими державами в ході Паризької зустрічі на вищому рівні в липні 1989 року. На сьогодні до FATF входять 34 країни-учасниці і дві міжнародні організації. Поширюючи досвід розвинених країн світу, FATF: - розробляє міжнародні стандарти у боротьбі з відмиванням злочинних доходів і фінансуванням тероризму; - проводить взаємні оцінки в країнах-учасниках на предмет відповідності національних законодавств і діючої практики рекомендаціям FATF; - здійснює дослідження з виконання своїх рекомендацій, за підсумками яких складаються звіти та доповіді; - організовує та проводить конференції, симпозиуми і т. п. з фінансових та юридичних питань; - сприяє створенню в країнах світу підрозділів фінансової розвідки; - удосконалює заходи боротьби з відмиванням доходів і фінансуванням тероризму [2].

Так, у лютому 1990 року FATF були розроблені і запропоновані на розгляд усіх зацікавлених країн, у тому числі з нерозвинутою фінансовою системою, 40 Рекомендацій з боротьби з відмиванням грошей [3], які є конкретними пропозиціями щодо вдосконалення країнами-учасниками своїх законодавчих систем і фінансових структур, спрямованими на підвищення ефективності спільної боротьби держав з відмиванням грошей, а також на зміцнення міжнародного співробітництва в цій галузі. У 1996, 2003, 2012 роках Рекомендації були переглянуті з метою їх адаптації до мінливих тенденцій та динаміки технологічного прогресу у сфері фінансових послуг. У 2001 році були схвалені 8 Спеціальних реко-

мендацій з боротьби з фінансуванням тероризму, у 2004 році – 9 Спеціальна рекомендація про контроль над переміщенням готівкових коштів фізичними особами. При цьому Відповідно до резолюції Ради Безпеки ООН № 1617 (2005) Рекомендації FATF є обов'язковими міжнародними стандартами для виконання державами-членами ООН [4].

Крім того, FATF розширює співпрацю з відповідними міжнародними організаціями (ООН, Радою Європи, Світовим банком, Європейським банком реконструкції та розвитку, Міжнародним валютним фондом, Інтерполом, Європолом, Радою з митної співпраці та ін.), ефективними регіональними структурами: Комітетом експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму; Євразійською групою з протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму; Азіатсько-Тихоокеанською групою боротьби з відмиванням грошей; Групою розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей держав Близького Сходу і Північної Африки; Групою розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей держав Південної Америки; Міжурядовою групою з боротьби з відмиванням грошей в Західній Африці; Групою з боротьби з відмиванням грошей держав Східної та Південної Африки; Карибською групою розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей [2].

У свою чергу, Комітет експертів Ради Європи з оцінки заходів протидії легалізації злочинних доходів і фінансуванню тероризму (The Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism – MONEYVAL) був створений у 1997 році як підкомітет Європейського Комітету Ради Європи з проблем злочинності, до складу якого входять країни Ради Європи, які не є членами FATF, у т. ч. Україна (країни, які згодом стали членами FATF, мають право залишитися членами Комітету) [5]. Також Україна є членом Егмонтської групи (The Egmont Group of Financial Intelligence Units), яка об'єднує 139 юрисдикцій і забезпечує для своїх членів обмін інформацією по спеціальному захищеному каналу зв'язку [6].

Досліджуючи міжнародні організації, членство в яких забезпечує реальні можливості для використання зарубіжного досвіду з детінізації відносин у підприємницькій діяльності, варто звернути увагу на роль Міжнародного Валютного Фонду – МВФ (International Monetary Fund) у даному напрямку. Так, МВФ став брати участь у боротьбі з відмиванням грошей та припиненні фінансування тероризму ще на початку 2001 року. Протягом останніх років робота МВФ у цій області допомогла сформувати відповідну міжнародну політику й охоплює понад 70 оцінок, у т.ч. Німеччини, Данії та Нідерландів, а також численні проекти технічної допомоги та дослідницькі проекти. У 2009 році МВФ заснував трастовий фонд за підтримки донорів (Канада, Катар, Корея, Кувейт, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Саудівська Аравія, Франція, Швейцарія і Японія), з тим щоб сприяти зміцненню світових режимів

для боротьби з відмиванням грошей і припинення фінансування тероризму, використовуючи перевірний досвід та інфраструктуру [7].

Як бачимо, значна кількість країн і міжнародних організацій занепокоєні станом тінізації національних економік, об'єднуються задля колективного вирішення даної проблеми, і це цілком закономірно, адже виникають загрози фінансової та державної безпеки й серйозні перешкоди для сталого економічного зростання.

Аналіз зарубіжного досвіду детінізації відносин у підприємницькій діяльності свідчить, що одним з основних її напрямів є вдосконалення системи оподаткування, адже ухилення від сплати податків є чи не найбільш поширеним проявом тінізації національної економіки. Водночас у багатьох зарубіжних країнах неподання декларації про доходи, надання неправдивої інформації для їх зменшення та інші форми ухилення від сплати податків визначені на законодавчому рівні як податкові злочини й проступки, що тягнуть за собою адміністративну, цивільну, кримінальну відповідальність тощо. У даному контексті потрібно зазначити, що, на відміну від України, в багатьох країнах чітко розмежується законна мінімізація податків (спроба зменшення їх суми) й ухилення від їх сплати шляхом приховування доходів, що є злочинною формою. Цікаво зазначити, що у Франції, наприклад, відповідальність настає не лише за злочин, що проявляється у викривленні або приховуванні даних про доходи та іншої важливої інформації, а й за замахи на нього. У США аналогічно підставою відповідальності є спроба ухилення від сплати податків. В Англії ухилення від сплати податків вважається шахрайством у сфері комерції й карається тюремним ув'язненням до 10-12 років [8, с. 119-125].

Вищезазначене дає підстави стверджувати, що одним із визначальних факторів детінізації відносин підприємницької діяльності є інституційне забезпечення та якість національних систем оподаткування. Корисним для України вважаємо досвід США, де збором податків займається фінансова служба внутрішніх доходів, яка хоча й структурно належить до Міністерства фінансів, проте є матеріально незалежною від даного та інших органів державної влади. На нашу думку, такий підхід є виправданим, оскільки сприяє досягненню неупередженості та чесності державних службовців, попередженню корупції і, відповідно, знищенню адміністративних бар'єрів при справлянні податків, тобто є однією зі складових детінізації відносин у підприємницькій діяльності.

У тісній взаємодії з фінансовою службою внутрішніх доходів США діє підрозділ фінансової розвідки США FinCEN – спеціальна фінансова служба з протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Варто зазначити, що з 2010 року відбувається активна модернізація системи отримання та аналізу FinCEN, що передбачає більш широке впровадження електронних систем отримання повідомлень про підозрілі фінансові операції та їх аналіз, що, в принципі, є характерною тенденцією для більшості розвинених країн світу. Як стверджує О. О. Куришко, дієвість

національної системи фінансового моніторингу США пояснюється консолідацією принципів моніторингу «згори-вниз» та зворотного зв'язку «знизу-вгору», що надає можливість постійно порівнювати відповідність чинної методології оцінки ризиків легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, сучасним методами та тенденціям [9, с. 9].

Цікавим є й досвід Італії з детінізації відносин у підприємницькій діяльності. Так, відмінною рисою є досить широка компетенція спеціально утвореного органу в досліджуваній сфері – Генерального командування фінансової гвардії, який самостійно здійснює оперативний пошук об'єктів тінізації, тобто випадків приховування доходів від оподаткування, фіктивного банкрутства, інших податкових злочинів тощо. Зокрема, офіцери виконують фіскальні функції податкових інспекцій і мають повноваження поліції у здійсненні оперативних заходів та кримінальному розслідуванні [8, с. 124].

Серед країн, які характеризуються найвищою ефективністю у детінізації економіки, зазвичай називають Канаду, де організацією фінансового моніторингу займається спеціалізований орган – Аналітичний центр з фінансових операцій і звітності Канади (Financial Transaction and Report Analysis Center – FINTRAC), який у разі виявлення порушень у сфері протидії легалізації доходів може застосовувати адміністративні штрафи, розмір яких залежно від обсягу тіншового капіталу може досягати 500 тис. дол. США. Специфічною ознакою діяльності фінансового моніторингу в Канаді є багатоджерельність отримання інформації: добровільно надана інформація (59%), повідомлення про підозрілі операції (13%), профільні доповіді (5%), інформація з відкритих джерел (3%) та запити підрозділів фінансової розвідки (20%) [9, с. 10].

Варто звернути увагу й на німецький досвід у боротьбі з тіншовими відносинами у підприємницькій діяльності. Так, у Німеччині податкова служба є фінансовим правоохоронним органом, структура якого на місцевому рівні налічує численні слідчі відділи та лабораторії, що характеризуються високим професійно-кваліфікаційним рівнем, достатнім для забезпечення оперативного та якісного аналізу достовірності інформації, зазначеної у податковій звітності. Цікаво зазначити, що німецька податкова служба одержує інформацію про «тіншовиків» не лише від служби безпеки, поліції, прокуратури чи інших державних органів, але й безпосередньо від громадян. І це не дивно, адже останні зацікавлені в такій співпраці та взаємодії, оскільки за надання подібної інформації отримують винагороду в розмірі до 10% від суми податкової неустойки [8, с. 126].

Вважаємо доцільним також зупинитися на основних підходах щодо повернення тіншових капіталів: 1) уведення жорстких заходів та норм валютного, податкового, кримінального законодавства, 2) економічна, податкова «амністія» [10, с. 12]. Так, перший підхід, як правило, застосовується на тимчасовій основі й пов'язаний зі здійсненням переважно репресивних заходів – введенням більш

жорсткого регулювання та норм валютного, податкового і кримінального законодавства – з метою зупинення подальшого відтоку капіталів «у тінь». Протягом останніх десятиліть практично всі країни світу тією чи іншою мірою використовували такі заходи. Найвищий ступінь обмежень на вільний рух капіталу існував у Казахстані, Росії, Чилі та Індії. Натомість, за оцінками МВФ, найвільніший режим існує в Нідерландах, Норвегії, Канаді, Греції та Італії. У свою чергу, другий підхід, тобто економічна, податкова «амністія», орієнтований на повернення капіталів, оскільки включає сукупність адміністративних та економічних заходів держави, спрямованих на повну або часткову легалізацію фінансових ресурсів тіньового ринку і господарських процесів (що раніше вважалося незаконним), а також помилування осіб, які здійснили правопорушення через зменшення бази оподаткування чи несплату податків. Причому економічна «амністія» є лише одним із кроків комплексної програми репатріації капіталів.

Позитивною є практика економічної «амністії» у США з 1982 року по 1998 рік, коли в більшості штатів звільнялися від санкцій особи, які приховували доходи, завдяки чому до казни надійшло близько 2,1 млрд доларів. Результатом амністії 1988 року в Ірландії стали зібрані кошти обсягом 2,5 % ВВП, які перевищили розмір бюджетного дефіциту країни. Регулярно (близько одного разу на 10 років) проводиться амністія в Індії, найуспішнішою була податкова амністія 1997 року, в результаті якої зібрано близько 2,5 млрд дол. США. Найбільш корисним є досвід проведення економічної амністії в Казахстані, де, за офіційними даними, влітку 2001 року було легалізовано 480 млн дол. США (3-5 % від загального вивозу капіталу) [11, с. 142].

Проте, на нашу думку, передумовою ефективності проведення податкової «амністії» є розробка таких механізмів, які б узгоджували інтереси держави та підприємців. Важливе значення в даному контексті мають не лише ставки й обсяги оподаткування, але й процедури адміністрування податків, які в Україні суттєво відрізняються від країн ЄС. По-перше, в країнах ЄС пріоритетом діяльності фіскальних органів є робота з неплатниками податків. Натомість в Україні таким особам не приділяється належної уваги. По-друге, у більшості розвинених зарубіжних країн існує кардинально інша система обліку платників податків – перебування на обліку в податковій службі, а не в окремому її органі за місцем обліку, як в Україні. Зазначене вище сприяє підвищенню оперативності подання податкової звітності, якості обслуговування платників податків, доступності консультативних та адміністративних послуг у будь-якому органі податкової служби, не кажучи вже про електронний чи телефонний зв'язок. По-третє, корисним для України є досвід зарубіжних країн, які мають єдиний державний інформаційний ресурс у сфері оподаткування, що передбачає доступ до переліку платників податків, об'єктів оподаткування та іншої важливої інформації органів державної влади та місцевого самоврядування, правоохоронних органів, юридичних та

фізичних осіб у межах передбаченої законодавством компетенції. По-четверте, заслуговує на увагу поширена в багатьох розвинених європейських країнах практика визначення платників податків так званого класу ризику вже в ході процедури їх реєстрації платниками ПДВ. Наприклад, податківці Ірландії вибірково відвідують взятих на облік платників податків, а у Великобританії та Литві мають повноваження отримувати додаткову інформацію від платника, якщо заява на реєстрацію платником ПДВ містить сумнівні дані. У Швеції – використовують інформацію, отриману від третіх осіб [12].

Окрім вище сказаного, в Україні слід перейняти європейський досвід щодо оптимізації структури та спрощення адміністрування податків на шляху детінізації вітчизняної економіки й попередження подальшого відтоку капіталів «у тінь». Наприклад, у багатьох країнах ЄС за одним податком існує тільки одна форма податкової звітності, форми податкової звітності прості та зрозумілі (у Нідерландах та Бельгії декларація з ПДВ складається з 1 сторінки). Натомість, Податковим Кодексом України встановлено 11 податків і зборів (7 загальнодержавних та 4 місцевих) (ст. 9-10 Кодексу) [13]. Кількість форм податкової звітності в Україні значно перевищує загальну кількість податків та зборів, наприклад щодо податку на додану вартість затверджено 11 форм податкової звітності, щодо податку на прибуток підприємств – 12 форм, а також низка додатків до них [14; 15]. Із наведеним вище тісно пов'язана тенденція переходу до електронної форми звітності, що вже успішно реалізується в багатьох зарубіжних країнах з метою економії витрат коштів і часу як платників податків, так і фіскальних органів. Наприклад, Служба доходів громадян Ірландії дозволяє здійснювати електронне декларування та сплату різних податків і зборів (21 вид) у зручний час (24 години на добу) та у зручному місці всім своїм клієнтам та їх агентам – це повністю інтегрована Інтернет-система. Подання звітності у Франції відбувається через Інтернет, де можна порахувати свої податки як на поточний період, так і на майбутнє [16].

Висновок. Підсумовуючи вищесказане, доходимо висновку, що в Україні є значні невикористані можливості для впровадження позитивного зарубіжного досвіду детінізації відносин у підприємницькій діяльності. Перспективними, на нашу думку, є такі основні напрями: - гармонізація нормативного забезпечення у сфері оподаткування, фінансового моніторингу, грошово-кредитної політики, валютного регулювання, боротьби з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму з акцентом на імплементацію міжнародних стандартів FATF та стандартів ЄС (передусім досвід країн ЄС); - розробка єдиного інформаційного ресурсу для посилення взаємодії уповноважених органів державної влади, оперативного прийняття повідомлень в електронній формі стосовно проявів тіньових відносин і реагування на них (досвід Німеччини, США та ін.); - удосконалення інституту відповідальності за ухилення від сплати податків та інших обов'язкових

зборів і платежів, у т. ч. розмежування мінімізації податків (намагання зменшити суму), що є законною формою, та ухилення від їх сплати через приховування доходів, що є злочинною формою, яка передбачає кримінальну відповідальність (досвід США, Німеччини, Італії, Великобританії, Франції тощо); - підхід до фінансування Державної фіскальної служби винятково на кошти платників податків для посилення ефективності роботи, незалежності та неупередженості (досвід США); - розширення компетенції органу фінансового моніторингу (наявність слідчих підрозділів, проведення досудових і оперативних заходів) (досвід Італії); - розширення взаємодії органів, що протидіють легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму (досвід США); - стимулювання багатоджерельного, у т. ч. добровільного (за винагороду), подання інформаційних повідомлень громадянами,

підприємцями та іншими суб'єктами стосовно проявів тіньових відносин і т. п. (досвід Канади, Німеччини); - запозичення досвіду економічної, податкової «амністії» (Швейцарія, США, Казахстан тощо); - удосконалення правових заходів із припинення відтоку капіталів у тінь (досвід країн ЄС); - автоматизація систем збору та аналізу інформації, запровадження електронної форми адміністрування податків і зборів у режимі реального часу (досвід Швеції, Данії, Великобританії, Ірландії, Латвії); - спрощення форм звітності суб'єктів підприємницької діяльності та механізмів її подання (досвід Нідерландів, Бельгії та ін.); - орієнтація на облік неплатників податків (підхід країн ЄС); - боротьба з неформальною зайнятістю, посилення відповідальності за неофіційну працю найманих працівників, прийняття окремих законів про працю «домашніх» працівників тощо (Філіппіни, Таїланд, країни ЄС) та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27.06.2014: ратифікована із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 75, том 1. – С. 83, ст. 2125.
2. The Financial Action Task Force. – [E-resource]. – Access mode: <http://www.fatf-gafi.org/>
3. Сорос Рекомендацій Групи з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей (FATF) від 25.09.2003. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/835_001
4. Резолюція Ради Безпеки ООН від 29.07.2005 № 1617(2005). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_d53
5. The Committee of Experts on the Evaluation of Anti-Money Laundering Measures and the Financing of Terrorism. – [E-resource]. – Access mode: www.coe.int/t/dghl/monitoring/moneyval/
6. The Egmont Group of Financial Intelligence. – [E-resource]. – Access mode: [Units www.egmontgroup.org](http://www.egmontgroup.org).
7. International Monetary Fund. – [E-resource]. – Access mode: <http://www.imf.org/external/index.htm>
8. Гега П. Т. Правовий режим оподаткування в Україні. – К. : Юрінком, 1997. – 144 с.
9. Куришко О. О. Аналіз світового досвіду у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом, у контексті можливості його використання в Україні // Фінансовий простір. – 2013. – № 2(10). – С. 8–15.
10. Проблема «бегства» капіталу з Росії і способи його репатризації в отечественную економіку // Доклад рабочей группы Национального Инвестиционного Совета. – М. : Национальный Инвестиционный Совет, 2002. – 57 с.
11. Лопашенко Н.А. Бегство капитала из России и его возвращение. – М. : ЗАО «Бизнес-школа «Интел-Синтез»; ООО «Журнал «Упр. персоналом», 2003. – 168 с.
12. Міжнародний досвід: адміністрування податків в Європі та в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/povidomlenia_/2012_povidomlenia-modernizatsia/59283.html
13. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13–14, № 15–16, № 17. – Ст. 112.
14. Податок на прибуток – 2015: нові правила. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dtk.com.ua/show/Osid0158.html#02>
15. ПДВ: від нарахування до звітності. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dtk.com.ua/show/Osid066.html#02>
16. Міжнародний досвід реформування податкових систем: види податків та електронна звітність. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sfs.gov.ua/modernizatsiya-dps-ukraini/arkhiv/mijnarodniy-dosvid-rozvitk/svitovui-dosvid/mrdosvid/>